

BARTUCZ LAJOS: *A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek.* (Palaeopathologia III. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár és a Medicina Kiadó kiadványa, Budapest, 1966. 612 oldal 313 ábrával. Ára 106.— Ft.)

Az Országos Orvostörténeti Könyvtár kiadványaként 1960-ban jelent meg a Palaeopathologia I., majd 1962-ben a II. kötet és befejező kötetként 1966-ban került kiadásra a sorozat III. kötete. A magyar antropológiai szakirodalom „A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek” című kötettel nemcsak hazai, de nemzetközi mércével mérve is nagyértékű, magasszínvonalú művel gazdagodott.

A megjelent munka a szerző hat évtizedet meghaladó elemző és összegező, történeti embertani kutatásainak jelentős foglalatát adja. A mű központi kérdésként a praehistorikus trepanációt s az azzal összefüggő kérdéseket tárgyalja. Az orvostörténeti vonatkozások leginkább az „Anthropológiai és orvostörténeti exhumálások” című részben jutnak érvényre. Az említetteken kívül a szerző foglalkozik a mesterséges koponyatorzítással utalásaiban humán palaeopathologia egész területére kiterjed a figyelme.

Általános megjegyzésként, előljáróban, szólnunk kell a munka általános szemléletéről. BARTUCZ LAJOS, az antropológus, elsődlegesen az antropológiai szemléletből kiindulva tárgyalja a trepanáció, koponyatorzítás és a történeti exhumálások kérdéseit, de amit külön is ki kell emelnünk, hogy elemzéseiben, következtetéseiben messzemenően a komplex szemlélet érvényesül. A régészeti, ethnológiai, történeti és orvostudományi vonatkozásokat egyenlő mértékben figyelembe véve, kritikailag mérlegelve azok értékeit, alakítja ki végső megállapításait. Munkájának sajátos értékét ez adja meg. Az antropológus, a régész, ethnológus, történész, palaeopathologus egyaránt gazdag forrásanyagot és értékelést, összefoglalást kap a címben feltüntetett kérdésekre vonatkozóan. Mint minden tudományos szakkönyvben közölt értékelések, következtetések módosulhatnak a jövőben, az újabb kutatások eredményeként azonban a módszeresen közölt óriási, új ismeretanyag, adatok forrásértéke változatlan marad a jövőben is. E vonatkozásban BARTUCZ LAJOS e munkájának jelentőségét ma még nem is tudják a kívülállók teljes mértékkel felmérni.

A mű a Bevezetésen kívül hat főrésze és azokon belül 58 fejezetre, alfejezetre különül. Rendkívül gazdag a mű illusztrációs anyaga és az 1600 címet magában foglaló irodalmi jegyzéke. A továbbiakban részek szerint ismertetem az azokban közölt új anyagot és megállapításokat. A Bevezetésben a szerző az antropológia, palaeopathologia és az orvostörténet fogalmi meghatározását adja és történeti, módszertani áttekintést nyújt a három tudományág érintkező problémáiról. A komplex kutatások szükségességének hangsúlyozásakor részletesen foglalkozik a korábbi faji előítéletek tudománytalan voltával és azzal, hogy az milyen mértékben gátolta a tárgyalt jelenségek helyes megítélését. Határozott állásfoglalása e kérdésben annál is inkább megemlítenő, mert számos téves, korábbi megállapítás gyökere a rasszista szemlélet korlátolt voltában keresendő. A Bevezetés keretén belül foglalkozik a szerző mindazon post-mortalis elváltozások kérdéseivel, amelyek a tényleges megállapítások hitelessége szempontjából döntöek. A fizikai, kémiai és biológiai dekompozíció okozta elváltozások ismerete nélkül tett megállapítások éppen a trepanáció kérdésében igen sok esetben téves következtetések levonását eredményezték.

Kritikai szempontból BARTUCZ LAJOS az első részben kitűnően foglalja össze a praehistorikus trepanáció kutatásának történetét. Orvostudományi oldalról közelíti meg a XIX. századi kutatás történetét, majd számos idézettel dokumentálja a faji előítéletes szemlélet gátló hatását a praehistorikus trepanációk értelmezésében. A koponya rondellek, T-sincipitalis és

bregma sebek ismertetése keretében PRUNIÉRES, BROCA és MANOUVRIER felfedezéseit, megállapításait foglalja össze tömören. A magyar szakirodalomban e munka tárgyalja először módszeresen a természeti népeknél napjainkban is alkalmazott koponyalékeléseket. A nemzetközi gazdag irodalomból, kitűnő megválogatással kontinensenként kritikai észrevételekkel nyújt áttekintést a trepanáció indikációiról, kultikus és kultúrtörténeti vonatkozásairól, valamint az alkalmazott módszerekről. A palaeopathologiai szemlélet érvényre jutása mellett külön alfejezetben foglalkozik a komplex kutatás fontosságával és végül összefoglalást nyújt a magyarországi praehistorikus és protohistorikus trepanációk eddigi kutatásainak eredményeiről.

A II., III., IV. részekben régészeti korok, periódusok és ethnikumok szerint ismerteti a magyarországi praehistorikus és protohistorikus trepanációs leleteket. A monografikus mű legjelentősebb részei ezek. A trepanációs leletek ismertetésében részletesen megadja azok feltárásának adatait, a régészeti vonatkozásokat, az antropológiai és palaeopathologiai jellegeket. A leletek ismertetése, tárgyalása és a dokumentáció teljessége a monografikus mű legnagyobb értékei közt külön is kiemelendő, ugyanis a hitelességen túlmenően ebben rejlik leginkább a munka forrásértéke.

A második részben a szerző behatóan foglalkozik a Szentés—Ficsorhalom neolitikori; Szentés-teési, lebőszigeti aeneolitikori; a Szőreg C. és Deszk-F. bronzkori; a szőregi és deszki, Szeged-jánosszállási, Füzesabony bronzkori temetők, lelőhelyek trepanációs leleteivel. Lényeges megállapításként emelhető ki, hogy a magyarországi őskori leleteken animisztikus jelentőségű, post mortem trepanáció eredményeként nyert rondelle nem volt kimutatható. A lengyeli és zengővárkonyi trepanációkról a gondos vizsgálat eredményeként igazolást nyert, hogy azok nem post mortem készültek.

A harmadik rész a római kori jazyg-szarmatakori, vegyes népvándorláskori és az avarkori temetők trepanációs leleteiről nyújt első ízben magasigényű, rendszeres áttekintést. A 19 avarkori temető trepanációs leleteinek elemzése önmagában is számos kérdésre nyújt értékes utalást.

A kiszombori vegyes népvándorláskori temető népességének vizsgálata a „bregma-sebek” tekintetében különleges helyet foglal el a magyarországi népvándorláskori populációk között. 17 fejtető sebre vonatkozóan a szerző oly értelemben foglal állást, hogy azok nagyobb részben therapeutikus célúak és nem tekinthetők animisztikus jellegű „jelképes trepanáció”-nak.

Tekintettel arra, hogy a temetőben voltak magyar sírok, e megállapítás — megítélésem szerint — feltételezésként fogadható el. A kiszombori temető 1221. ltsz. koponyáján BARTUCZ LAJOS T-syncipitalis-t állapot meg, amely megjelenésében megegyezik a MOODIE által publikált perui koponya fejtető sebével. E leletsorozatokat (Kiszombor, Szőreg) mesterségesen torzított koponyaleleteit is részletesen ismerteti a szerző, több esetben utalást téve a torzítás módjának rekonstrukciójára is.

A 19 magyarországi avarkori temető óriási anyagának áttekintése alapján — a korábbi feltételezésnek megfelelően — megállapítást nyert, hogy a trepanált leletek gyakorisága igen alacsony.

A negyedik rész tárgyalja a IX—X. századi honfoglaláskori és a római XI—XII. századi Árpád korabeli trepanációs leleteket. Az irodalomból közismert verebi pogány magyar sír trepanált koponyájának részletes elemzésével vezeti be e részt, majd több, korábban nem publikált vagy csak irodalomban részlegesen közölt leletet elemez a szerző. Összefoglalásként e részben utal a magyar irodalomban, az elmúlt években publikált „jelképes trepanációkra”, valamint az akkor még publikálás alatt állt „sebészi” trepanált, honfoglaláskori koponyákra. E trepanációk indikációjaként nem tartja teljesen elfogadhatónak az acemistikus és varázslati cselekményben rejlő magyarázatot, hanem a fájdalom megszüntetésére irányuló therapeutikus szándékot tartja valószínűnek. A sebészeti trepanációk esetében, a korábbi szerzőkkel megegyezően a depressziós fractura utáni helyreigazító és gyógyító szándékú műveletet tételez fel. Az őskortól Árpád-korig terjedően olyan részletes és módszeres áttekintést nyújt az egész problémakörrel, hogy a későbbi kutatásokra már elsősorban is az egyes részletkérdések kidolgozása hárul.

Az ötödik részben BARTUCZ LAJOS tudományos munkásságának talán egyik legjelentősebb, területéhez tartozó, orvostörténeti vonatkozású exhumálásokat tárgyalja. E rész a sajátos antropológiai, palaeopathologiai és orvostörténeti vonatkozásokon túl, magyar kultúrtörténeti szempontból különös fontosságú. E rész első fejezetében a kiskunhalasi „Kuruczhalom” feltárását és annak eredményeit foglalja össze. A második alfejezetet a magyar jakobinusok kétszeri exhumálása során végzett antropológiai és palaeopathologiai eredményeit adja egységes keretben. MARTINOVICS Ignác, SIGRAY Jakab, HAJNÓCZY József, SZENTMARJAY Ferenc, LACZKOVICS János, Óz Pál és SZOLÁRCSIK János személyazonosságának megállapítása az oknyomozó történeti és anatómiai megfigyeléseken alapuló kutatásnak ragyogó példái.

Utolsó alfejezete e résznek SEMMELWEIS Ignác csontvázán végzett antropológiai és személyazonosítási vizsgálatait foglalja magába. SEMMELWEIS Ignác antropológiai és biológiai

státusát meghatározó palaeopathológiai vizsgálata módszerességben kitűnő iskolapéldáját adja annak, miként lehetséges és kell az ilyen kérdések kidolgozását maradéktalanul elvégezni.

A hatodik részben BARTUCZ LAJOS 25 pontban foglalja össze az ide vonatkozó kutatások eredményeit, következtetéseit.

A „Reflexiók”-ban, szinte már megérezve, hogy e munkáját tovább folytatni nem lesz módja, útmutatást nyújt a jövőben végzendő kutatásokra.

A korrektúra nehéz és fárasztó munkáját nonszokkal halála előtt még maga végezte, de sajnos már a mű megjelenését nem érthette meg.

Egész életén át vallott és kutató munkájában megvalósított tudományszeretetének megfelelően e művel búcsúzott el az élettől és szakmájától.

DR. NEMESKÉRI JÁNOS

WAHLERT, G.: *Teilhard de Chardin und die moderne Theorie der Evolution der Organismen* (Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1966. 45 oldal. Ára 8,50 DM)

Az utóbbi évtizedben több könyve jelent meg TEILHARD DE CHARDINNEK (1881—1955), az ismert jezsuita paleontológusnak. Könyveit több nyelvre is lefordították („*Le Phénomène humain*”c. művét orosz nyelven is kiadták). Természetes ezek után, hogy az utóbbi években több könyv foglalkozott TEILHARD DE CHARDIN munkásságával is. E könyvek sorában figyelemre méltó helyet foglal el WAHLERT monográfiája, amelyben a szerző kritikusán vizsgálja TEILHARD DE CHARDIN elméletét, gondolatmenetét, eredményeit, és kimutatja, hogy mely pontokon és milyen alapon elfogadhatatlan az a modern evolúciótan számára.

A bevezető és TEILHARD DE CHARDIN életének, életművének ismertetése után a szerző széleskörű irodalmi áttekintést ad: ebben a fejezetben számos szakember idevonatkozó értékelését tárgyalja és kiegészíti azokat saját kritikai megjegyzéseivel. — A könyv szakmailag jól megalapozott adalék egy olyan vitához, amely a biológiai tudomány szempontjából alapvető kérdést tárgyal.

DR. EIBEN OTTÓ

MARTIN, R. — SALLER, K.: *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung, IV. kötet* (Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1966. 2417—2999. oldal, 184 ábrával. Ára: 155,— DM)

A IV. kötet ill. a 18. Lieferung megjelenésével teljessé vált korunk egyik legjelentősebb antropológiai tankönyvének III., teljesen átdolgozott kiadása. A IV. kötet a konstitúciós antropológiát és az alkalmazott antropológiát tárgyalja, — ez a két nagy fejezet szakkörökben már ismert a 15., 16. és 17. Lieferung-ből. Ezekhez képest utószóval, név- és tárgymutatóval és 5 oldalnyi sajtóhibajegyzékkel egészült ki a mű. A 35 oldalas, eléggé bőséges névmutató több, mint négy és félezer szerzőt, a 15 oldalas tárgymutató viszont alig több, mint 2200 „alafogalmat” tartalmaz. Ennél lényegesen részletesebb tárgymutatóra számítottunk, különösen amióta tapasztaltuk, hogy ez a kiadás szerkezetében és tartalmában jelentősen eltér az előző kiadásoktól.

SALLER professzor az utószóban rámutat arra az elvre, amely az új kiadásban az antropológia fogalmára és meghatározására vonatkozik. Eszerint az antropológia a maga rendszerében a Hominidáknak nemcsak természetrajza (*Naturgeschichte*), hanem természeti jelene (*Naturgegenwart*) és természeti jövője (*Naturzukunft*) is, és ezzel a felfogással az antropológiából eddig hiányzó közegészségtani fejezetet a szerző megkísérli könyvébe beépíteni. Így az antropológia a maga tudományos jelentősége mellett egy kifejezetten gyakorlati szemérettel gazdagodott, amellyel a szakma jövőbeli jelentősége és a szélesebb nyilvánosság előtti népszerűsége máris bizonyosnak látszik.

A 3000 oldalas (188 íves), 4 kötetes új tankönyv, amely 1253 ábrát és számtalan sok táblázatot ad közre, SALLER professzor és munkatársai 10 évi hatalmas munkájának eredménye. A könyv joggal számíthat arra, hogy minden antropológus alapvető kézikönyve legyen és hogy minden intézet könyvtárában előkelő helyet kapjon. — Elismerés és dicséret illeti a Fischer Verlag-ot, amely a könyvet oly nagy gondnal és szép kiállításban jelentette meg, és ezzel ismételtelen megerősítette világviszonylatban is vezető helyét az antropológiai szakkönyvek kiadása terén.

DR. EIBEN OTTÓ

WIEDEMANN, H.-R. (szerk.): *Dysostosen, generalisierte und lokalisierte Knochenentwicklungsstörungen*. (Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1966. 132 oldal, 98 ábrával. Ára 45.— DM)

A csontváz endogén generalizált, vagyis többé-kevésbé körülírt fejlődési rendellenességével, a *dysostosis*-sal az orvos és az antropológus gyakran találkozhat. Ez részben súlyos anomáliák, részben nagyfokú károsodások, torzulások formájában jelentkezhet. A kérdés

biokémiai vizsgálata az utóbbi években jelentősen előrehaladt. E gondolatok indokolták, hogy 1965 októberében a „Gesellschaft für Konstitutionsforschung” és a Deutsche Gesellschaft für Anthropologie” Freiburgban rendezett közös kongresszusán a dysostosisot tették főtémává.

A kongresszus előadásainak gyűjteményes kötete, amely 23 előadás anyagát és a hozzájuk kapcsoló vitákat tartalmazza, VERSCHUER, O. bevezetőjével és a szerkesztő WIEDEMANN, H.-R. professzor előszavával ill. megnyitóbeszédével indul.

Az első referátumot LENZ, W. adja közre „Morfológiai és genetikai szempontok a generalizált csontvázanomáliák kórtanához” címmel. Irodalmi adatok és saját megfigyelései alapján mint negatív dogmákat írja le, hogy a dysostosis esetében — a többé-kevésbé generalizált és jól definiált csontvázanomália értelmében — hiányoznak bizonyos helytálló bizonyítékok az átmeneti- és keverékformákat illetően, a hiányos penetranciát illetően, a különböző megjelenési formákat és a különböző eredetet illetően, és a polygénis öröklődésű dysostosisot illetően. — Szembeállítja ezekkel a pozitív dogmákat: több a jól definiált, önálló típus, mint a jó betegségnev, viszont minden egyes típusra bőven akad elnevezés; az egyes típusok exakt módon osztályozhatók; a csontvázanomáliák általános biológiai érdeklődésre tarthatnak számot. — Az osztályozásnál a következő bélyegeket tartja jelentősnek: testmagasság, proporció, az ujjpercek közötti ízületek mozgásképesége, rtg-felvételek, bőrelváltozások, bizonyos (testen mért) szögek megváltozásai, foganomáliák, szaruhártyahomály, stb. — Az achondroplasia mutációs rátáját valamivel $1 \cdot 10^{-5}$ alatt becsüli. — További munkaprogramnak a ritkább esetek gyűjtését, exakt leírását és genetikai elemzését javasolja, és ezzel összefüggésben a jó gyógyítási eredmények érdekében az emberi mutációkutatás kiszélesítését ill. elmélyítését, valamint a humángenetikusok profilaktikus közreműködését tartja szükségesnek.

SPRANGER, J. a generalizált dysostosisal kapcsolatos újabb klinikai és biokémiai eredményekről számol be. MAROTEAUX, P. a hypochondrodystrophiát („Spät-Hurler”) helyezi új megvilágításba, amely szerinte ritka autosom-recessív megbetegedés jellegzetes klinikai és rtg-morfológiai képpel és műkopolysacchariduriával.

BURKHARDT, L. és DEGENHARDT, K.-H. referátumai a koponya dysostosisait tárgyalják. — SPIESS, H. a thorium-kezelés késői ártalmaival foglalkozik.

Az epiphysealis dysplasia problémakörét több referátum is érinti: KOZLOWSKI, K. — LIPSKA, E.; MAU, H. — GÖBEL, P.; SIEWEKE, H. — LEHMANN, W.; KOCH, E.

LJUNGNESS, U. — BEHNKE, H. pedig az osteogenesis imperfecta szindrómájával kapcsolatban végzett biokémiai vizsgálatokról számol be.

OSTERTAG, B. kísérletes teratológiai munkáját ismerteti.

Több referátum foglalkozik a kopolyúv-régió dysostosisaival: ESCHLER, J.; SCHOLZ, W.; TÜNTE, W. — Többen tárgyalják a koponya különböző deformitásait: EBEL, KL. — D. a koponya növekedését vizsgálta kraniostenosis esetekben; GERKEN, H. a „lóherelevél”-szindróma klinikumát, LIEBALDT, G. pedig annak patho-anatómiáját tanulmányozta. SCHIFFER, K.-H. Down-betegek koponyavarratzavarait, mint alkati bélyegeket mutatja be. NIERMANN, H. Klienefelter-szindrómás és osteoporosisos betegein gyűjtött tapasztalatait ismerteti.

HIENZ, H. A., a sugárártalom hatására kialakult károsodások nomenklaturabeli és rendszerezési problémáival foglalkozik; MATTHIAS, H. H. a csípő- és a combcsont rendellenességeit foglalja össze; végül PFEIFFER, R. A. az ulna és a fibula öröklődő megrövidülését mutatja be egy 4-generációs családon.

A kötet részletesen ismerteti tehát a dysostosis-kutatás számos mai eredményét, amelyek az egyre inkább humángenetikai érdeklődésű antropológusok számára is rendkívül értékesek. A Fischer-Verlag-ot dicséri, hogy a kötet alig 10 hónappal a kongresszus után megjelent.

Dr. EIBEN OTTÓ